

Audiovisuaalarhiivid ja õigusküsimused

Sissejuhatus

ROBERT EGETER-VAN KUYK

Hollandi Audiovisuaalarhiivi direktori vanemnõunik,
Hollandi Kuningliku Arhivaaride Assotsiatsiooni
Audiovisuaalarhiivide Komitee esimees

Sissejuhatus

Käesolevas lühiülevaates kutsutakse lugijat lähemalt heitma pilku audiovisuaalarhiivinduse mõningatele aspektidele, millele alati küllaldaselt tähelepanu ei pöörata. Ometi on need seigad arhivaarile ja kasutajale väga tähtsad, sest nad kuuluvad nende osiste hulka, mis mõjutavad arhiiviteenindust ja rahvusliku audiovisuaalse pärandi kaitsmist.

Pean silmas arhiivinduse juriidilisi aspekte. Need on mitmetahulised nii oma olemuselt kui ka tingitult eri riikide seadustest, mis kas mõne või kõigi autoriõigusi, audiovisuaalarhiivide õigusi ja kohustusi ning seadusjärgset deposiiti puudutavates küsimustes kattuvad tervikuna, osaliselt või ei kattu üldse mitte. Selle mitmetahulisuse tõttu ongi käesolev sissejuhatus just see, mida pealkiri tähendab: *sissejuhatus*. See tugineb teemakohtadele arutlustele ning mitmetele projektidele ja uurimustele, mis on loetletud käesoleva kirjatüki lõpus.

Audiovisuaalarhiivi mõiste

Võib-olla peaks esmalt lahti mõtestama termini "audiovisuaalne". UNESCO defineerib (vt ka Ray Edmondsoni "Audiovisuaalarhiivinduse filosoofia", RAMP Study CII-98/WS/6) audiovisuaalset pärandit nii: "Salvestatud heli-, filmi- või videotoodang, mis sisaldab liikuvaid kujutisi ja/või salvestatud heli, mis võivad olla või mitte olla esmajärjekorras ette nähtud avalikuks esitamiseks; objektid, materjalid, teosed ja immateriaalne vara, mis seonduvad audiovisuaalse meediaga [...] filmi-, ringhäälingu- ja salvestustegevusega [...], nagu kirjandus, stsenaariumid, fotod, plakatid, reklaamimaterjalid, käsikirjad, tehniline varustus; säärased üldmõisted, nagu sellise meedia paljundamise ja esitamisega seonduvate hääbuvate oskuste ja keskkonna alalhoidmine." See definitsioon näitab selgelt, et mitte ainult televisiooni- või raadioprogrammid või kinematograafiline toodang pole "audiovisuaalne"; nad moodustavad audiovisuaalse pärandi koos abidokumentatsiooni, professionaalsete oskuste ja vastavaststarbelise riistvaraga. Üldiselt ei peeta fotosid kui iseseisvaid dokumente audiovisuaalseteks, kuid ilmselgelt puudutavad selles artiklis käsitletud küsimused ka neid.

Mõistet "arhiiv" kasutatakse siin jällegi Edmondsoni järgi kui koondmõistet, mis hõlmab: riikliku seadusandluse poolt antud määratlusele vastavad arhiivid, firmaarhiivid (nt ringhäälingukompaniides), (kultuurialased) era-kollektsioonid, muuseumid jne. Arhiiv võib olla osa suuremast üksusest või omaette asutus. Eriotstarbeline, audiovisuaalne arhiiv tegutseb vastavalt kogutavate meediatüüpide iseloomu ja olemuse poolt dikteeritud reeglitele ja eetikale, mis võivad erineda "tavaarhiivide" reeglitest. Pidades silmas neid arhiive, mis hoiavad või peaksid hoidma rahvuslikke kogusid, täheldab Kofler oma uurimuses (vt "Soovitav kirjandus"): "[Audiovisuaalarhiive] tuleb käsitleda kui neutraalseid, riiklikult tunnustatud institutsioone, mille kultuuriline tähtsus on võrdne rahvusraamatukogude, rahvusmuuseumide ja rahvusarhiividega, mitte aga kui pelgalt täiendajaid tele- ja raadiojaamadele või filmistuudiole."

Käesolev sissejuhatus on jagatud kolme ossa: autoriõigused ja naaberõigused; seadusjärgne deposiit; arhiivi õigused ja kohustused.

Autoriõigused ja naaberõigused Põhialused:

Autoriõigused põhinevad Berni konventsioonil (1886, hiljem korduvalt parandatud), Haagi konventsioonil (1952, täiendatud Pariisis 1971, kehtib peaaesjalikult filmi kohta) ja Genfi konventsioonil (1971, põhiliselt salvestatud helidokumentid e "fonogrammid"). On olemas konventsioone, mis kehtivad ainult Euroopas, nagu televisioonisaadete kaitse kokkulepe aastast 1960, parandatud 1974, ning audiovisuaalse pärandi kaitse konventsioon, mille projekti on esitanud Euroopa Nõukogu (mis tegelikult keskendub põhiliselt filmile ja ei ole veel ametlikult jõus-tunud). Samasugused kokkulepped eksisteerivad ka muudes valdkondades ning lisaks on olemas UNESCO soovitused oma liikmesriikidele autoriõiguste ja audiovisuaalse pärandi hoidmise kohta, eriti 1980. a liikuvate kujutiste säilitamise ja kaitse soovitus. Peale selle on olemas veel Maailma Intellektuaalse Omandi Organisatsiooni (WIPO) autoriõiguste leping ning esituste ja fonogramme leping aastast 1996.

Sealsamas on konventsioone, mis reguleerivad audiovisuaalsete materjalide ja nende autoriõiguste rahvusvahelist kulgu, nt kultuuriomandi ebaseadusliku impordi, ekspordi ja vahendamise keelustamise ja vältimise vahendite konventsioon (1970).

Eesmärk

Autoriõiguste eesmärk on kaitsta kunstiteose või teadustöö tegija õigusi. Tegijal ehk autoril on esmaõigus oma loomingu kaitsele illegaalse kasutamise vastu, kusjuures "illegaalne" tähendab kasutust, milleks autor ise pole volitusi andnud. Sest tema on ju ikkagi õiguste omanik. Ent meil on tegemist mitte ainult autori, vaid ka teiste tootmises osalenute või esitajate õigustega. Berni konventsioon sätestab, et autoriõiguste omamise peab otsustama selle riigi seadusandlus, kus autoriõiguste kaitset taotletakse. Praktikas paistab olevat kujunenud kolm süsteemi, mis puudutavad audiovisuaalsete dokumentide autorlust:

- ◆ õigused kuuluvad tootjale tingimusel, et ta omandab lepinguliselt kõik filmi tegemiseks vajalikud õigused;
- ◆ õigused kuuluvad kõigile isikutele, keda kut-sutakse ka kaasautoriteks ning kes on teinud teose jaoks algupärasest kaastööd;
- ◆ kasutusõigused on autori(te) poolt alaliselt või kindlaksmääratud perioodiks üle kantud tootjale.

Erinevate riikide õigustraditsioonide puhul võib täheldada (rahvusvahelist) suundumust tunnustada audiovisuaalse teose autorina toot-jafirmat. Tootjafirmadel võivad olla erinevad juriidilised positsioonid, sest nad võivad olla ärilised või mitteärilised, ent ka riiklikus oman-dis või valitsuse teenistuses. Kahel viimasel juhul kuuluvad autoriõigused tavaliselt riigile. Siin tekib huvitav olukord. Kui riik omab teose autoriõigusi, siis kas see tähendab, et vastav teos on avalik vara? Kui nii, siis peaksid kõik valit-suse toodetud või valitsusasutuste tellimisel valminud audiovisuaalteosed olema õigustega kitsendamata ja seega igaühele kättesaadavad. Eri riikide seadused sellistel puhkudel ei ühti; kui osa valitsusi käsitleb oma toodangut avaliku varana, siis teised säilitavad toodete üle oma

autoriõigused. Holland on üks selliseid riike, kus valitsus säilitab autoriõigused, lubades samal ajal avalikkusel oma audiovisuaaltoodanguga tutvuda või seda uurida. Et autoriõigused kuuluvad seadusjärgsele valdajale ja et riik võib olla selline õiguste valdaja, siis kuuluvad valitsuse toodangu autoriõigused valitsusele niisugusel juhul, kui puuduvad riiklikud seadused või erilepingud, mis määratlevad sellise toodangu või riikliku toodangu teatud piiritletud kategooriate kuulumise avaliku vara hulka.

Naaberõigused

Naaberõigused kuuluvad seadusjärgsele õiguste valdaja(te)le ning hõlmavad:

- ◆ õigust teost avalikult esitada;
 - ◆ õigust autoriõigustega kaitstud teost avalikult mitte esitada;
 - ◆ õigust taotleda teose autorsust;
- õigust nõuda teose terviklikkuse säilitamist.

Need õigused on iseenesestmõistetavad. Terviku puhul hõlmavad need õigused ka pealtnäha detailsena tunduvaid punkte, näiteks, et mustvalget filmi ei tohi muuta värvifilmiks, fotosid ei tohi jäljendada või osaliselt kopeerida jne.

Reprodutseerimine

Sel moel jõuame ka audiovisuaalse teose [algupärandi ja *kõigi algupärandist tehtud koopi*ate, sh teist liiki meediasse ülekandmisega] ärilistel või mitteärilistel eesmärkidel reprodutseerimise juurde. See õigus kuulub põhimõtteliselt eranditult õiguste valdajale, mis tähendab, et ühtegi autoriõigustega kaitstud filmi, helisalvestist või teletoodet ei tohi kopeerida õiguste valdaja loata. Õnneks tunnistab Berni konventsioon ka erandeid, sätestades: "Selliste teoste reprodutseerimise lubamine kuulub teatud erijuhtudel [alla kirjutatud] riigi seadusandliku võimu pädevusse *tingimusel, et selline reprodutseerimine ei satu vastuollu normaalse kasutamise põhimõtetega [...] ega kahjusta põhjendamatult autori seaduslikke huvisid.*"

Üks selliseid lubatavaid erijuhtumeid on Berni konventsiooni kohaselt audiovisuaal-

kumendi reprodutseerimine arhiivi poolt juhul, kui seda tehakse ainult dokumendi kaitsmise eesmärgil (sest originaal võib olla halvas seisukorras ja vajada erilisi säilitustingimusi). Seda nimetatakse "õiglase kasutamise klauslik". Õiguste valdaja seaduslikke huve ei kahjustata, kui tema teos on võetud säilitusele. Ent olgugi, et Berni konventsioon palub igal riigil määratleda oma seadusandluses selle õiglase kasutuse printsiibi tõlgenduse, ei ole kõik riigid seda veel teinud.

Tsiteerimine

Selle probleemistikuga seondub ka *tsiteerimise õiguste* printsiip. Nagu Kofler täheldab, tuleb tsiteerimist defineerida kui õigust kasutada lühikesi lõike autoriõigustega kaitstud materjalist hariduses, pedagoogilises tegevuses, kriitikas, tagasisivaadete või uudiste koostamisel, ning enamiku riikide seadusandlus ka võimaldab autoriõigustega kaitstud materjalide tsiteerimist. Tsiteerimine ei satu vastuollu naaberõigustega, mille kohaselt autoril on õigus otsustada oma teose avaliku esitamise üle või nõuda selle terviklikkuse kaitsmist. Tegelikult peaks autoril tsiteerimise üle olema enamasti ainult hea meel, sest see aitab avalikkusele teadvustada teose olemasolu.

Kasutamine, juurdepääs

Kui autoriõigustega kaitstud materjalide ärilistel eesmärkidel kasutamine on üsna üheselt arusaadav teema, siis ei või sageli sedasama öelda mitteärilistel eesmärkidel kasutamise kohta. Viimasel juhul tuleb kõigepealt otsustada, mida "mitteärilised eesmärgid" tähendavad. Kas õppematerjalina kasutamine on mitteäriline? Ei, alati mitte, sest õppematerjalide väljandjad või tootjad võivad olla äriettevõtted; materjalide kasutamine õpperuumis on aga tavaliselt hoopis teine asi, sest sageli on kool või õpetaja see, kes valib sellist laadi kasutamiseks ja rangelt piiratud väljapanekuks materjale. Kas autoriõigustega kaitstud materjalidega tutvumine on lubatav, näiteks, arhiivi territooriumil? Ametlikult kuulub isegi tutvumine Berni konventsiooni järgi "avalikkusega kommunikeerumise" alla, sest avalikkusel on sel juhul olemas

dokumendile juurdepääs. Ent seegi loetakse õiglase kasutuse printsiibile vastavaks. Kui autoriõigustega kaitstud dokumendiga ainult tutvutakse või kasutatakse seda eraotstarbel, pole sellest üldiselt probleemi. Eraotstarbel kasutamist defineeritakse kui kasutamist kitsas ringis nagu näiteks perekonnas või organisatsioonis *põhitegevusala juurde kuuluvana* (sellega on siis siia hulka arvatud ka arhiivid); kasutamine üksikisiku või väikese grupi poolt (näiteks, kui soovitakse kuulata või vaadata audiovisuaalset dokumenti teadusliku uurimuse allikmaterjalina või publikatsiooni või produktsiooni ettevalmistamiseks) langeb sama kategooria alla.

Selle artikli piiratud maht ei võimalda meil käsitleda teisi mitteärielistel eesmärkidel kasutamise küsimusi – näiteks, tasud, mida kasutaja maksab säilitamise toetuseks või kuidas vältida ebaõiglast konkurentsi äritegevusega jne.

Dokumenteermata materjalid

Arhiividele on autoriõiguste ja naaberõiguste tähtsus vahetu probleem, sest sageli ei teata, kes on või olid isikud, kes omasid või omavad seni õigusi, ning kas nad on üldse veel elus. Sellistel puhkudel on võimalik kasutada loovutusdokumenti, s.o dokumenti, milles organisatsioon, mis tahab taaskasutada selliseid dokumenteermata materjale ning neid mingil viisil avalikuks teha, kinnitab, et ta võtab vastu ja aktsepteerib autoriõiguste valdajate poolseid pretensioone – oletades muidugi, et sellised isikud suudavad oma pretensioonide seaduslikkust tõestada. Selliste dokumenteermata materjalide puhul on kolm punkti, millele tuleb tähelepanu pöörata:

(1) tuleb määrata dokumendi vanus, et näha, kas see on veel autorikaitse objekt;

(2) kui see on veel autorikaitse objekt, peab arhiiv tegema tõsiseid jõupingutusi, leidmaks selle autoriõiguste valdajat/valdajaid, või kui see ei anna tulemusi, siis tagama, et õiguste valdajad võivad endiselt esitada oma nõudmisi taaskasutajale;

(3) kui isik taotleb mingil viisil audiovisuaaltoote autoriõigusi, peab ta olema võimeline tõestama oma taotluse seaduslikkust. Kui ta seda tõestada ei suuda või oma taotlust usutavaks muuta, lükatakse taotlus tagasi.

Kestvus

Autorikaitse ei kesta igavesti, kuid hõlmab Euroopa Liidus 70 aasta pikkuse perioodi; seda perioodi arvestatakse autori surma-aastast, kui ta on teose ainus autoriõiguste valdaja. Sel juhul on autoriõiguste valdaja füüsiline isik. Kui teose on valmistanud või tellinud organisatsioon, loetakse perioodi algust esimesest eetrisolekust või avalikust linastusest. Autoriõiguste valdaja on siis juriidiline isik. Teose tegelik valmistaja tegutses sellisel juhul töövõtjana, mitte üksikisikuna. Seetõttu kuulub autoriõigus alati tööandjale; valmistaja või autor ise ei oma õigusi, välja arvatud juhul, kui ta suudab tõestada vastupidist. Kui valmistaja pole organisatsiooni töövõtja, on organisatsiooni ja autori vahel tavaliselt sõlmitud leping, mis määratleb, kummale poolele millised õigused kuuluvad. Ja nagu varem sai välja toodud, ei saa isik audiovisuaalse tootangu autoriõigusi juriidiliselt taotleda, kui ta ei suuda "väljaspool loomulikku kahtlust" tõestada, et ta tõepoolest omab osaliselt või tervikuna õigusi, või kui dokument ise või abidokumentatsioon ei anna selle isiku nime autoriõiguste omanikuna või ühena omanikest.

(järgneb)

Tõlkinud Olavi Teppan

T